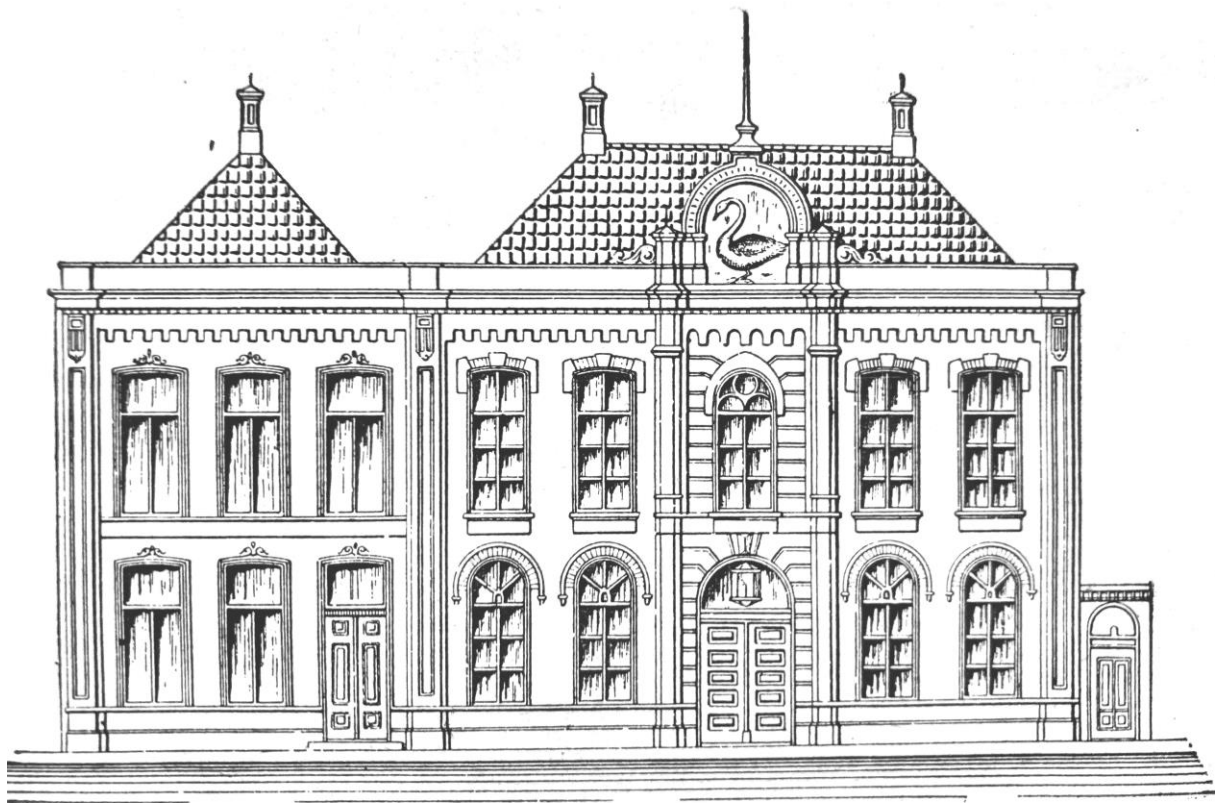

Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen

Bulletin 2018, no. 2

Voorwoord van de redactie

Geachte vrienden van de Lutherse Kerk!

Al weer een paar maanden na het eerste nummer van het Bulletin-2018, is het tijd u op de hoogte te stellen van de diverse evenementen in de lutherse kerk. Er zijn concerten op het nieuwe orgel voorzien, en de muziekdiensten op de zondagochtend zullen ook in 2019 weer plaats vinden.

Een verheugende ontwikkeling is de geduchte versterking van de redactie, door de u misschien niet onbekende Victor Timmer. Hij is ook de auteur van een pas verschenen boek over de orgels in de lutherse kerk, *De renaissance van een barokinstrument*. Hij draagt meteen twee artikelen bij aan dit nummer. Eerst een overzicht van de reacties op de bouw en ingebruikname van het Edskes/Schnitger orgel in de pers, en in een tweede interessante bijdrage van zijn hand kunt u lezen over muzikanten en kunstenaars die werkten en kerkten in of voor de lutherse gemeente. Aan deze zonnige toetreding van Victor Timmer zit een kleine schaduwrand: Tymen Jan Bronda treedt af als redactielid. Deze boodschap schokt u niet zo erg, een beetje intern geschuif binnen een redactie, maar de heer Bronda heeft veel gedaan voor dit blad, kan ik u verzekeren. De opmaak van dit nummer heeft hij nog verzorgd. Hoe mooi hij dat doet, ziet u ook in het korte maar interessante artikel over de geschiedenis van de lutherse pastorie. Het is geschreven door Annemargreet Stigter, penningmeester van de stichting Juffer Margaretha Gasthuis.

In januari zullen de vele mensen die zich inspinnen voor de lutherse gemeente, of voor het gebouwencomplex, of voor de muziek, elkaar weer kunnen treffen. U bent van harte uitgenodigd die avond van het Brandenburgs Buffet bij te wonen, een avond waarop heerlijke muziek centraal staat. Meer details over die avond treft u aan in dit blad. Deze jaarlijkse ontmoeting is een initiatief van onze Stichting, gezamenlijk met bij voorbeeld ook de kerkenraad van de Lutherse Gemeente en het Luther Bach Ensemble. De redactie had ook een gesprek met de huidige voorzitter van dit zeer actieve gezelschap, Ton Kee.

Aardig is te vermelden dat op onze oproep in een vorig nummer, een oproep voor vrijwilligers die bijstand willen verlenen bij de verkoop van cd's en wijn na afloop van SVLK en LBE concerten, mevrouw Bertha Kingmans zich heeft gemeld. Zij verzorgt in het vervolg samen met leden van de stichting de 'boeken en cd stand'.

In het afgelopen jaar bent u weer een grote steun geweest voor de Stichting Vrienden van de Lutherse Kerk. We danken u dan ook hartelijk voor uw meeleven, giften en uw aanwezigheid bij de concerten. Ook in 2019 hopen we velen van u weer te ontmoeten, en misschien spoedig al: bij het Brandenburgs Buffet.

Een recht vriendelijke groet namens de redactie,

Ite Wierenga

Uitnodiging Brandenburgs Buffet

zaterdag 26 januari in de Lutherse kerk Haddingestraat, Groningen.
Mede namens de Ev.-Lutherse Gemeente en het Luthers Bach Ensemble (LBE) nodig ik u van harte uit voor het jaarlijks terugkerende Brandenburgse Buffet, ditmaal op zaterdag 26 januari van het nieuwe jaar, 2019.

We hebben voor dit jaar gedacht een 'light' versie aan te bieden. Bij deze gelegenheid dus geen tafelbuffet, maar een heerlijk glas met verschillende versnaperingen. Het is dus niet nodig, zelfs niet gewenst, etenswaren mee te brengen!

Nieuw is verder dat het concert zal worden omlijst met mondelinge toelichting, die zaterdag 26 januari, bij monde van Ite Wierenga, bestuurslid van de *Vrienden van*, maar ook *Kenner und Liebhaber*, en cantor van de Remonstrantse kerk in Groningen. Op het programma van het concert staat Bachs wonderlijke solo-cantate 'Der Friede sei mit dir', uitgevoerd door bas-solist Henk Timmerman en het barokorkest van het LBE.

U bent van harte welkom!

programma

17.00 uur *Ontvangst met koffie/thee*

17.45 uur *Concert Luthers Bach Ensemble*

18.30 uur *Borrel met borrelhapjes*

19.30 uur *Sluiting*

Met vriendelijke groet,

Jaap van Rijn
secretaris SVLK

Van burgermanswoning naar herenhuis, de geschiedenis van de pastorie van de Lutherse kerk Groningen

De voormalige pastorie terug bij de Lutherse familie

Op 17 april 2018 kwam de voormalige pastorie van de Lutherse kerk terug in het bezit van de 'Lutherse familie' in Groningen. De Stichting Juffer Margaretha Gasthuis kocht dit pand, gelegen aan de Haddingestraat 25, van de Woningbouwvereniging Patrimonium en maakte daarmee het voormalig gebouwencomplex van de Lutherse gemeente Groningen weer compleet!

Het Lutherse Gebouwencomplex

Het huidige kerkgebouw, bestaande uit de kerkzaal en het voorhuis, werd op 29 november 1696 feestelijk ingewijd als eerste, eigen, nieuwgebouwd kerkgebouw van de Lutherse gemeente. De oorspronkelijke woning op die plek was daarvoor gesloopt.

Het was een schuilkerk, verscholen achter een voorhuis, zonder kerktoeren en kerkklokken, maar wel een legitiem kerkgebouw met de daaraan verbonden rechten en plichten.

Tot die plichten behoorde de zorg voor de arme en behoeftige gemeenteleden, het begraven van de doden in de kerk en de zorg voor de Lutherse weduwen en wezen. Dankzij een aantal

erfenissen was de Lutherse Diaconie enkele jaren later in staat om het tweede pand ten noorden van de kerk te kopen. In 1722 werd daarin het Weeshuis gevestigd. In 1730 kocht de Kerkenraad het pand tussen de kerk en het Weeshuis als Gasthuis voor oude behoeftigen uit de gemeente.

En in 1731 kocht de Kerkenraad het pand ten zuiden van de kerk met bestemming pastorie. Dit pand werd echter pas in 1741, op verzoek van de toenmalige predikant, daadwerkelijk ingericht als pastorie. Met deze laatste aankoop bestond het Lutherse gebouwencomplex uit de panden met de (huidige) nummers Haddingestraat 19, 21, 23 en 25.

Verbouwingen

Het oorspronkelijke kerkgebouw bestond uit één verdieping met daarop een dubbel zadeldak. De als pastorie bestemde woning was een eenvoudige burgerman woning. De toename van het aantal gegadigden voor een plek in het Gasthuis dwong de Regenten van het Gasthuis tot uitbreiding: in 1869 werd er een verdieping geplaatst op dat pand. Ook de pastorie moest worden vergroot om de predikant een studeerkamer te geven en zijn gezinsleden voldoende slaapplekken.

De Kerkenraad besloot te gaan sparen voor modernisering, restauratie en verbeteringen van de kerk en de pastorie. Daarbij kwam ook de gedachte op “dat de vier naast elkaar staande panden aan de Haddingestraat zich als een geheel moesten presenteren, als ‘gezicht’ van de geëmancipeerde en zelfbewuste Lutherse Gemeente in de stad Groningen.”

De verbouwing begon in 1874 met de pastorie, en de burgermanswoning werd vervangen door een echt ‘herenhuis’ van twee verdiepingen met een eclectische gevel in laat-negentiende eeuwse stijl. In 1875 kreeg ook het voorhuis een bovenverdieping en een nieuwe, eclectische gevel over de twee etages. Bovenop de gevel kwam als ornament de Lutherse zwaan. Daarmee werd de kerk ook van buiten herkenbaar als Lutherse kerk.

Op die verdieping kwam boven de consistoriekamer en het portaal een nieuwe ‘kerkenraads-kamer’, aan de andere kant van het portaal kreeg de kosterwoning ook een verdieping en op zolder meer slaapruiimte. Ondanks de ingrijpende verbouwing bleek de pastorie al snel weer te klein: op verzoek van de toenmalige predikant werd de pastorie in 1885 nog meer vergroot om zijn groeiende gezin te voorzien van slaapplekken. De predikant betaalde zelf wel mee aan de kosten daarvan.

In 1937 moest er weer vertimmerd worden aan de verouderde pastorie. De oude, in de tuin uitgebouwde keuken werd vervangen door een nieuwgebouwde en ingerichte keuken. Ook kwam er een eetkamer. Toch beantwoordde de pastorie toen al niet meer volledig aan de eisen van comfort en doelmatigheid, passend voor een predikantengezin.

Na de Tweede Wereldoorlog besloot de Kerkenraad noodgedwongen om het pand niet meer als pastorie te laten gebruiken. Het werd verhuurd, aan studenten.

De pastorie verkocht aan Patrimonium

Het onderhoud, herstel en renovatie van het gebouwencomplex waren een voortdurende zorg van de gemeente en de kerkenraad. Kleine problemen konden wel worden opgelost maar de grote onderhoudskosten vormden een voortdurend zwaard van Damocles. Omdat het bedrag voor de noodzakelijke onderhoudsinvesteringen aan de pastorie niet meer was op te brengen besloot de Kerkenraad in 1985 om de pastorie te verkopen aan woningstichting Patrimonium. Deze voerde uit eigen middelen en met overheidssubsidie de noodzakelijke renovatie uit en verhuurde het pand.

Omdat ook het Juffer Margaretha Gasthuis dringend aan onderhoud toe was en de middelen hiervoor eveneens ontbraken besloot de Kerkenraad in 1986 om het Juffer Margaretha Gasthuis over te dragen aan een daarvoor op te richten zelfstandige stichting. Deze Stichting kon toen via de Stichting Samenwerkende Gasthuizen een beroep doen op financieringsregelingen van de overheid.

In 1989 is het Juffer Margaretha Gasthuis inderdaad geheel gerenoveerd.

De pastorie teruggekocht door de Stichting Juffer Margaretha Gasthuis
Enkele jaren geleden besloot Patrimonium een deel van haar woningbezit af te stoten, waaronder het pand Haddingestraat 25. In de aanloop daartoe werd het pand gesplitst in drie zelfstandige woningen. De Stichting Juffer Margaretha Gasthuis greep toen de mogelijkheid aan om het Lutherse gebouwencomplex weer (grotendeels) compleet te maken. Het bovenste appartement werd echter al snel gekocht door de zittende huurder. De appartementen op de begane grond en de 1^e verdieping waren gelukkig wel beschikbaar voor aankoop door het Juffer Margaretha Gasthuis. Voordat deze woningen daadwerkelijk konden worden aangekocht diende een aantal wettelijke (volkshuisvestelijke) hobbels genomen te worden. Ook moest de Gemeente Groningen instemmen met de overdracht van die woningen. Maar na ruim twee jaar konden op 17 april 2018 eindelijk de handtekeningen worden gezet!

Annemargreet Stigter
bestuurslid Stichting Juffer Margaretha Gasthuis

Vacature penningmeester

De Stichting Vrienden van de Lutherse Kerk Groningen (SVLK) ondersteunt de instandhouding van de gebouwen van de Evangelisch-Lutherse Gemeente in Groningen (www.elgg.nl). De Lutherse Gemeente is al ruim 320 jaar actief in de stad Groningen. Met onze activiteiten in 2016 en 2017 werven wij fondsen voor de herbouw of reconstructie van het historische Arp Schnitgerorgel.

Zie voor meer informatie op de website www.svlk.nl of www.schnitgerorgel2017.nl. Tot op heden ben ik de penningmeester van dit heerlijke gezelschap. Maar ik moet helaas aftreden, en daarom het volgende:

Ik zoek een vervanger voor mijn functie die

- de begroting en resultatenrekening op maakt;
- minstens 1 vergadering in het jaar bijwoont;
- de betalingen van artiesten via www.artiestenverloningen.nl regelt;
- indien mogelijk, helpt bij de drie 3-4 concerten die per jaar door de SVLK worden georganiseerd. Taak van de penningmeester is dan om bij de ingang de betalingen in ontvangst te nemen.

Als penningmeester

- raak je betrokken bij één van de culturele broedplaatsen van de stad;
- krijg je toegang tot gratis klassieke concerten;
- help je bij het in stand houden van een mooie kerk in hartje stad.

De fondsen, waar de stichting voor een groot gedeelte van afhankelijk is, hoeven niet door de penningmeester geworven worden. Hiervoor zijn andere mensen actief. Het betreft dus vooral het bijhouden van de baten en lasten, het in het oog houden van de liquiditeit en het bijhouden van de kas. Meldt u toch vooral als u deze klussen en verdiensten graag tot de uwe maakt!

Hartelijke groet,

Gert de Kok
penningmeester

(Contact - Gert de Kok (06 39244236) of gertdekok@home.nl)

Interview met Ton Kee, voorzitter van het Luthers Bach Ensemble

Wat is uw verbinding eigenlijk met deze voorname club, Luther of Bach?

Bach is belangrijk. In mijn puberteit genoot ik van de Beatles natuurlijk, zoals iedereen in die tijd. Maar ik kreeg ook eens een doos met de Brandenburgse Concerten van Bach in handen, en die heb ik echt antracietgrijs gedraaid. Dat was toch zo een openbaring! Bach dus.

Groeide u op in een muzikaal milieu?

Nou, dat was nogal betrekkelijk. Mijn ouders waren geheel opgenomen in het gereformeerde ARP milieu (*Antirevolutionaire partij, protestantse voorloper van het CDA*), en mijn vader, die elke avond op pad was voor kerk en maatschappij, had geen tijd voor die dingen. Maar mijn moeder zong in het oratoriumkoor van Jan Pasveer in Zaandam, en dat was een goed koor.

Ja, Pasveer was een bekende naam in de gereformeerde organistenclub. Hij redigeerde een heel goeie orgelbundel voor begeleiding van de psalmen. En leerde u ook een instrument bespelen?

Jammer genoeg niet. Luisteren ja, maar spelen niet. Nu ik niet meer *full time* werk, en actief bij muziek betrokken ben door het LBE, heb ik zangles genomen. Dat wil zeggen, ik heb een zangpedagoge benaderd, Loes Jeltjes, met de vraag of ze er wat heil in zag dat ik zangles nam. Dat zag ze gelukkig, en nu zing ik al een tijdje in het Concertkoor KOV. Ik heb

een paar prachtige concerten al meegemaakt, recent nog de Elias van Mendelssohn, eerder het Deutsches Requiem van Brahms en een avond met negentiende-eeuwse *hymns* en *anthems*.

Het moet toch in de familie gezeten hebben. In organistenkringen zijn of waren de namen Cor Kee en Piet Kee echt een begrip.

Ze waren familie op zekere afstand, en mijn vader zocht zijn achterneef Cor Kee ook wel op. Maar ik had zelf ook vrienden in de wereld van de muziek. Mijn beste vriend uit mijn jeugd, werd hoboïst van het Concertgebouworkest. Hij is altijd van belang gebleven en sinds ons beider pensionering brengen we af en toe enkele dagen door in een klooster.

Nu bent u de bekendste muzikale Kee, althans in mijn vaderstad Groningen. U komt uit Zaandam; hoe belandt iemand dan in Groningen?

Ik had in Amsterdam sociologie gestudeerd, was actief in de studentenbeweging voor democratisering, en werd politiek radicaal links. Ik was betrokken bij de uitgeverij SUN (Socialistische Uitgeverij Nijmegen), daardoor kende ik de ex-communist Ger Harmsen, die in Groningen hoogleraar 'dialectische filosofie en historische sociologie' was. Hij vroeg mij te solliciteren op een vacature 'marxistische sociologie' en dat deed ik, met succes. En zo werd ik in 1974, net 24 jaar oud, wetenschappelijk medewerker in Groningen. Daar werkte ook Pim Fortuyn, toen nog overtuigd marxist, met wie ik goed bevriend werd. Maar ik merkte wel: 'Waar Pim komt, komt ruzie.' Ook met mij dus. En mede daardoor wilde ik na vijf jaar iets anders.

U sprak over vijf jaar; wat ging u daarna ondernemen?

Naar mijn gevoel deed ik het niet goed genoeg, ook al was ik nog altijd heel jong, en ik twijfelde aan mijn wetenschappelijke roeping. Ik was enige tijd dolend, werd toen studieadviseur en later beheerder van de sociologie, en ontdekte dat ik in dat regelen, sturen, kortom *managen*, goed was. En ik beleefde er ook plezier aan, vooral later bij Academie Minerva en het UMCG. Maar, in die dolende, of dolerende tijd heb ik veel aan de meester, aan Bach gehad.

Een interessante verknoping: radicaal links, managen en Bach!

Nou, in Groningen bekende ik mij allengs tot de sociaal democratie, en ik werd lid van de Partij van de Arbeid, wat ik tot op de huidige dag ben.

Uit de kringen rondom boekhandelaar Godert Walter in onze goede stad vernam ik dat u zekere liefde koestert voor de volkschrijver Reve. Heeft zijn broer Karel u misschien van het geloof der dialectische kameraden doen afvallen? Of werd die afval veroorzaakt door bezoeken aan het reëel bestaande communisme in Oost-Europa?

Neen, Karel niet, en Oost-Europa ook niet. Ik vind dat Karel van het Reve het marxisme niet grondig heeft doordacht. Zijn boek "Het geloof der kameraden" is aardig, maar ook wat oppervlakkig. Het was het werk van Leszek Kolakowski dat mij overtuigde. (Kee haalt een deel van Kolakowski's *Hoofdstromingen van het Marxisme* uit de kast en vindt het fraaie citaat: "Zo ontwaakt Prometheus uit zijn machtsdroom als Kafka's Gregor Samsa".)

Wat is het in onze volkschrijver Reve beteen voor u zo belangrijk is?

Al voor mijn eindexamen (HBS-B) in 1967 las ik al zijn tot dan toe verschenen werken, waarvan De Avonden natuurlijk het bekendst was. Hoewel ik dat bij tweede lezing heel geestig vond, ben ik het meest gevallen voor zijn brievenboeken (Op Weg naar het Einde en Nader tot U) en de gedichten. Die liefde betrof vooral zijn stijl en humor, maar de inhoud werd met het stijgen der jaren steeds belangrijker. In een tijd van toenemende onverschilligheid tegenover en denigrerend spreken over religie – godsdienst is *old hat* -, kwam hij met een nieuwe, intrigerende toon.

Welke toon, bedoelt u?

In een tijd van antireligieus sentiment klinkt in zijn werk een stem die spreekt over de betekenis in, en verzoening met het leven en de dood. Er is geen sprake van geloofsleer en dogmatiek, maar een beleving van religie als mythe en rite om te leven met de menselijke beperktheid. Hij doet een poging het besef van het numineuze klank te geven. Misschien appelleerde het bij mij ook stevig, omdat in mijn leven zonder traditionele gelovigheid zo, door een crisis heen, het religieuze, die verbinding met het numineuze, nieuw vorm kreeg.

Als ik nu even wat grof mag zijn: en dat religieuze van Luther en van J.S. Bach dan?

Ja, het grootse, het grootste, zo een Mattheus Passie; ik neem aan dat voor de Lutherse gelovige die Bach was, de muziek en de tekst vooral geloofswerk was. Maar in dat werk gaat het toch ook om archetypische elementen als schuld, verraad, angst, berouw, basisvertrouwen, glorie? De rust en heerlijkheid die dan klinkt in het recitatief tegen het einde, "Am Abend da es küible war", die geweldige bevrijding in de aria "Mache dich, mein Herze rein", dat te ervaren is reden tot grote dankbaarheid. Ik beleeft dat totaalwerk als een existentieel verhaal, waarin ik me met de vertolkte gevoelens kan identificeren. In die zin rijmt Bach met Jung en Gerard Reve.

Dank. Dus dat LBE is een goeie plek. Hoe bent u zo bij die club betrokken geraakt?

Na mijn tijd aan de RUG, werkte ik ook nog als bestuurder bij Minerva, en weer later als directeur van het UMCG. Daar leerde ik Henk Timmerman kennen, die regelmatig als koorzanger en solist aan het LBE meewerkt. Hij vroeg me om eens na te denken over bestuurswerk bij die club, en inderdaad, na een poosje ben ik Jan Bouma opgevolgd. En het is een stevige klus. Er zijn grote projecten, en de financiële basis moet nog zeker versterkt worden. Daar steek ik graag tijd in, want het LBE is een goed merk, en doet uitstekend werk. Ik denk dat gemeente en provincie nog niet goed doorhebben wat ze aan het LBE en Tymen Jan Bronda, en al die hardwerkende vrijwilligers in huis hebben. Het is knap wat Tymen Jan Bronda doet, ook in al de contacten die hij legt en aanhoudt. Ook met grote namen als Ton Koopman en Peter Dijkstra. Die komen in Groningen met plezier een weekend werken met het LBE.

Ik heb de indruk dat het LBE met u ook goed af is. Hartelijk dank voor dit gesprek.

Ite Wierenga

De lutherse kerk als historisch centrum van kunstambacht in Groningen

De aanwezigheid van het nieuwe Edskes-orgel heeft opnieuw de aandacht gevestigd op de lutherse kerk als belangrijk muzikaal en cultureel centrum in Groningen. Niet dat die positie plotseling uit de lucht is komen vallen, want dan zouden we tekort doen aan de diverse andere muziekmanifestaties in onze tijd zoals de diverse Orgel Anders concerten (en varianten daarop), de talrijke concerten die werden en worden georganiseerd door *Musiqua Antiqua Nova* en die van talloze andere ensembles en koren. Zelfs als podium voor popmuziek heeft de kerkzaal inmiddels al een zekere reputatie opgebouwd! Ambiance en

akoestiek maken de kerk terecht tot een favoriete werkplek. In deze bijdrage gaan we wat verder in de tijd terug.

Arm bij kas

Wie zich in de geschiedenis van de Lutherse gemeente verdiept, zal ontdekken dat deze sinds haar ontstaan eigenlijk steeds zeer krap bij kas is geweest. Dat blijkt niet alleen uit het feit dat de bouw van de kerk alleen kon worden betaald dankzij steun uit binnen- en buitenland, maar ook dat het vroegere orgel in 1699 in eerste instantie door Arp Schnitger aan de kerk *cadeau* werd gedaan - een uitzonderlijk gebaar! Nog in 1849-1852 moesten herstel en uitbreiding van het orgel voor het grootste deel worden betaald met bijdrages van de Synode. Ook voor andere uitgaven moest driftig worden gecollecteerd om de kosten te kunnen dekken, reden bijvoorbeeld om in 1726 in Amsterdam te melden dat de gemeente 'bijna in 't geheel (...) bestaende uit geringe ambagtsluiden en daghuirders' niet in staat was die zelf te bekostigen.

Rijk in cultuur

Als we in het verleden kijken, dan zien we dat voor de komst van het Van Oeckelen-orgel (in 1896) de nodige kunstzinnige talenten (deels lidmaat van deze gemeente) in de kerk hebben rondgelopen. Zij hebben deze verrijkt met producten van hun ambacht of hebben als musici bijgedragen aan het gebruik van de kerk. Nog ten tijde van het oude 'Kirchenhaus', omstreeks 1660, was de uit Duitsland afkomstige orgelmaker **Hendrick Huis** (evenals vermoedelijk zijn broer Johannes) lidmaat van de gemeente. Aan hem danken we onder andere de orgels in Kantens en Holwierde. Is de bouwmeester van de huidige kerk niet bekend, ontwerp en uitvoering van de fraaie kansel worden toegeschreven aan kistenmaker (later ook stadsbouwmeester) **Allert Meijer** en houtsnijder **Jan de Rijk**. Zij waren op hun gebied in het Groningerland omstreeks 1700 toonaangevend en hun werk is van een zeer hoog niveau. Ze werkten niet alleen voor zichzelf, maar ook vaak samen, bijvoorbeeld bij de bouw en uiterlijke vormgeving van delen van het interieur in diverse borgen en kerken. Een mooi voorbeeld in de Ommelanden vormen de herenbank en de orgelkassen in de vroegere hervormde kerk van Uithuizen. Van Meijer waren in de stad ook de orgelkassen in bijvoorbeeld de Der Aa-kerk en de lutherse kerk, alsmede de reusachtige pedaaltorens van het orgel in de Martinikerk. In de lutherse kerk leverde Jan de Rijk ook het snijwerk van het orgel bij de vergroting daarvan in 1717-1718. Of hij al in 1697 betrokken was bij het uiterlijk van het toen gebouwde Schnitger-orgel, is niet bekend. Het ornamentwerk aan dat orgel kan ook nog zijn vervaardigd door **Bartholt Waldeck**, die wellicht als lid van de lutherse gemeente een streepje voor had en die ook al met Schnitger had gewerkt, toen hij het snijwerk voor diens niet meer bestaande orgel in de Der Aa-kerk (dat in 1710 verloren ging) vervaardigde. Niet voor niets was Schnitger getuige bij

Een topstuk van Allert Meijer en Jan de Rijk, die de preekstoel in de lutherse kerk vervaardigden, is ook de preekstoel, die ze samen met Mencke Molaen maakten in de kerk te Midwolde (foto: Jacques Engel).

de doop van een zoon van Waldeck in 1697. Overigens was Waldeck niet de enige houtbewerker die lidmaat was van de kerk, later treffen we er ook **Mencke Molaen** (die later met Meijer en De Rijk werkte aan de bijzonder fraaie preekstoel in Midwolde), en in circa 1718 waren dat er ook zeker vier andere kistmakers lid, zoals **Harmen Niemeijer**, een zwager van Mencke Molaen.

Evenals Molaen bekleedde Niemeijer diverse ambten in de kerk en voerde hij werkzaamheden uit aan pastorie en kerk. Ook leverde hij hout aan, en werkte hij samen met de orgelmakers **Jannes Radeker** en **Rudolf Garrels** bij werk aan diverse orgels, niet alleen in de lutherse kerk zelf, maar bijvoorbeeld ook in Anloo, Zuidlaren en Franeker en (vermoedelijk) St. Annaparochie (waar de kas van het Radeker-orgel uit 1727 nog aanwezig is). Daarmee zijn we aangekomen bij het vermoedelijk meest bekende muzikale lid van de lutherse gemeente in Groningen, de nog steeds beroemde orgelmaker **Arp Schnitger**, een neef van de al genoemde gebroeders Huis. Niet alleen gaf hij in 1699 de kerk een nieuw orgel van eigen hand cadeau, ook kerkte hij hier enige jaren aan het eind van de 17^e eeuw, een periode dat er in stad en ommeland veel werk voor hem was te doen, samen met zijn personeel. Ook voor hen betaalde hij de plaatsuur! Tot dat personeel behoorden zijn al genoemde 'filiaalhouders' in Groningen, Radeker en Garrels. Zij vergrootten het orgel met een vrij Pedaal, al dan niet met medeweten en instemming van Schnitger. De kwaliteit van dit vergrote orgel was aanleiding het in 2017 gereed gekomen Edskes-orgel zoveel mogelijk van binnen en van buiten naar dat instrument te modelleren. Tot 1722 verzorgde Radeker vervolgens het onderhoud, in ruil voor vrije zitplaatsen voor hem en zijn vrouw. Een aantal jaren later kreeg **A.A. Hinsz** in ruil voor het orgelonderhoud vrije zitplaatsen voor zijn vrouw en dochters alsmede voor zijn stiefzoon **Frans Caspar**

Schnitger junior; zelf huurde Hinsz een eigen plek. Hij had gedurende het grootste deel van de 18^e eeuw nagenoeg een monopolie voor de orgelbouw in Groningen. Hij is na zijn overlijden in 1785 ook in de kerk begraven, een plaquette naast de ingang herinnert daar nog aan. Ook diverse personeelsleden van hem huurden een zitplaats of werden in de kerk begraven. Zo kocht F.C. Schnitger junior in 1782 het graf van Lustigs toenmalige echtgenote. **Jacob Wilhelm Lustig** zelf, zeer lang organist van de 'gereformeerde' Martinikerk huurde ook enkele malen een bank. Zijn dochter Dorothea trad op jeugdige leeftijd als sopraan op tijdens concerten op hoogtijdagen in de Martinikerk en de lutherse kerk, mogelijk speelde hij zelf zo nu en dan ook mee. Houtsnijder **Anthonie Dz Smit** was ook ambtelijk binnen de gemeente actief, hoewel niet geheel zonder conflicten. Hij leverde o.a. het fraaie snijwerk aan de orgels in Midwolda (1772) en Roden (1780) en in 1775 het opzetstuk van de herenbank in de kerk te Loppersum). Verder treffen we ook aan **Christiaan Reuscher** (snijwerk orgels in Uithuizermeeden in 1785, snijwerk in 1783 in de toen nieuwe kerk van Solwerd). **Johannes Borchhardt**, die van 1732 tot 1758 in Groningen woonde en, getuige het huren van een zitplaats, bij de Lutherse gemeente hoorde, vervaardigde

Carel Opten, organist van de lutherse kerk van 1919 - 1964, aan het Van Oeckelen-orgel.

zowel kanonnen als luidklokken voor diverse kerken in onze provincie. In 1733 vervaardigde hij voor 135 gulden een nieuwe lichtkroon in de kerk en hij maakte ook nieuwe koperen kranen in de pastorie De kroon is later helaas verkocht en hangt tegenwoordig in de burcht te Wedde (zie hierover meer in de artikelen in ons bulletin van 2006/1 en 2006/2). Daarna was ruim 60 jaar lang het orgelonderhoud bij vader en zoon **Freytag**, beiden zeer kundige en gedegen orgelmakers; eerstgenoemde was ook o.a. ouderling. Ook de uit Ostfriesland afkomstige orgelmakers vader **Dirk en zoon N.A. Lohman** huurden na hun vestiging in de stad omstreeks 1800 zitplaatsen in de kerk. Pas in 1864, nadat Herman Eberhardt Freytag zijn bedrijf ophief, kwam het orgel voor het eerst in onderhoud bij een niet-lutherse orgelmaker (Petrus van Oeckelen). Interessant waren in de eerste helft van de 19^e eeuw de concerten met Kerst en Pasen waarbij koren en instrumentalisten, deels van het garnizoen, optraden. Die garnizoensleden hadden

ook een eigen bank. Initiator van deze concerten was met name organist/schoolmeester **Roelof Rijkens** die later vooral in onderwijskringen beroemd werd; hij zou dit soort uitvoeringen later voortzetten in de Martinikerk. Ook **Johann Friedrich Marpurg**, kapelmeester van het militaire muziekcors en kleinzoon van de beroemde 18^e eeuwse Duitse muziektheoreticus en componist Friedrich Wilhelm Marpurg, deed daarin enkele malen van zich spreken. Een belangrijk persoon in het midden van de 19^e eeuw was de heer **J.A. Eberwein**, die diverse functies binnen de kerk vervulde (daarbuiten trouwens ook), zich ook in de geschiedenis van de kerk verdiepte en een uitmuntend amateurmusicus geweest moet zijn. Hij schonk de gemeente tweemaal een koraalbundel.

Waren de organisten tot de komst van het Van Oeckelenorgel (in 1896) van doorgaans matig tot redelijk niveau, met name in de 20^e eeuw werd dit instrument bespeeld door een aantal uitstekende organisten zoals **Carel Opten** (die ook optrad als orgeladviseur), **Jan Welmers** (in binnen- en buitenland bekend geworden als orgelcomponist), **Johan Beeftink** en in onze eeuw **Tymen Jan Bronda**, die de kerkmuziek weer uitgebreid op de kaart zette met o.a. het Luthers Bach Ensemble. Dat de komst van het nieuwe Edskesorgel daar nog een extra *boost* aan geeft, staat buiten kijf. Orgelmaker **Bernhardt Edskes** is een geboren stadjer, hoewel hij al vele jaren zijn bedrijf in Zwitserland heeft, maar nog geregeld werkt en woont hij in Nederland. Het is nu een geweldige luxe in een kerk te kunnen beschikken over twee volwaardige tweeklaviersorgels, onderling heel verschillend van stijl. Dat staat borg voor een breed muzikaal gebruik van de kerk, zeker op orgelgebied. Nader ingaan op deze laatste 120 jaar bewaren we voor de toekomst. Conclusie van dit alles kan alleen maar zijn dat op 'arme' lutherse grond in Groningen rijke muzikale bloemen hebben gebloeid en nog bloeien en dat de kerk daarmee in kunstzinnig en cultureel opzicht een volwaardige eigen plaats heeft ingenomen, en nog steeds inneemt in het leven van de stad.

Victor Timmer

Het nieuwe orgel in de (vak)pers

Sinds najaar 2017 staat het Edskes-orgel nu in de lutherse kerk. Het is uiteraard al in kerkdiensten gebruikt, bij concerten, demonstraties en workshops (zoals op 13 oktober voor leden van de Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici KVOK).

Workshop KVOK op 13 oktober 2018. Victor Timmer houdt namens de SVLK een korte inleiding over achtergronden en totstandkoming van het nieuwe orgel. (foto: Jan Smelik)

Dit is alle reden om eens te zien hoe, naast vele positieve reacties van individuele personen, het orgel is ontvangen in de (vak)pers. In de gewone pers was de ontvangst heel positief, al plaatste Jan Luth in het *Reformatisch Dagblad* ook enige vraagtekens bij de gekozen omschrijving als 'authentieke reconstructie' en vooral bij de relatie Bach-continuospeltafel. In het november/december nummer 2017 van *'Kerk en Muziek'*, het periodiek van de Vereniging Organisten Gereformeerde gemeenten, deed Aad de Ligt (zijn zoon Arno werkte mee aan de bouw van het orgel) onder de titel *Herrezen Schoonheid* verslag van de voorgeschiedenis, totstandkoming en de ingebruikname van het nieuwe orgel, gelardeerd met vele afbeeldingen, alsmede statiefoto's op de omslag en bij het artikel. Zijn conclusie was uitermate positief ('*een waar kunstwerk*') en dan had hij in de euforie de continuospeltafel kennelijk nog helemaal over het hoofd gezien. Het tijdschrift *'De Orgelvriend'* (maart 2018) plaatste een recensie van de CD 'Renaissance'; deze werd zeer lovend besproken. In de uitgebreide bespreking van het boek door Erik van der Heijden werd gezegd: '*Al met al is het een boek waar je niet snel op uitgekeken/ uitgelezen raakt*'. Enkele tendentieuze opmerkingen over de vermeende invloed van Bernhardt Edskes (afgezien van diens eigen bijdrage) op de inhoud van het boek noopten de auteur daarvan tot een uitvoerige repliek, welke integraal zonder verder commentaar werd geplaatst in het mei-nummer van dit blad. Ook in het buitenland werd de combinatie orgel-boek-CD opgemerkt: in *Ars Organi* (juni 2018), kwartaalblad van de Duitse *Gesellschaft der Orgelfreunde*, was Gerhard Aumüller uitermate positief over het behaalde resultaat, met als eindconclusie: '*Durch dieses, am Reformationstag 2017 eingeweihte, wunderbare Instrument ist Groningen um eine Orgel-Attraktion reicher geworden*'. Tenslotte willen we u niet onthouden wat de conclusies waren van Cees van der Poel en Gerrit Hoving, die voor een uitgebreide bespreking, verschenen in het novembernummer 2018 van *'Het Orgel'* (van de KVOK) het instrument uitgebreid onderzochten en beschreven:

Het Groningse project illustreert dat bij reconstructie 'oud' en 'nieuw' elkaar kleuren. Je kiest uit fascinatie een richting die je zover mogelijk volgt met gebruikmaking van alle kennis en intuïtie waarover je beschikt. Reconstrueren is ondanks het 'kopieerelement' een creatief proces waarin de orgelmaker zichzelf inbrengt. Na bijna een eeuw onderzoek aan zijn orgels en naar zijn werkwijzen zijn we het werk van Schnitger dichter genaderd dan ooit. Het orgel van Edskes is een nieuwe mijlpaal langs de route. In het krachtenveld tussen de polen schepper-herschepper-gebruiker is een schitterend kunstwerk tot stand gekomen. De orgelmaker kreeg tegen menselijkerwijs gezien het einde van zijn loopbaan de kans om in zijn geboorteplaats zijn licht te laten schijnen op het fenomeen orgel, door een sterke Schnitger-lens waaraan hij zijn hele leven heeft geslepen. De hartstocht spat van het resultaat af.

Het orgel van de Lutherse Kerk is een fraai 'croonement' op de inspanningen van de Stichting Schnitgerorgel 2017, particulieren, fondsen en stichtingen die het project financieel ondersteunden, organist Tymen Jan Bronda en Bernhardt Edskes.

Ondanks het hier en daar plaatsen van kanttekeningen, kan al met al over de hele linie worden gesproken van een zeer positieve ontvangst. Dat kan de initiatiefnemers van het project alleen maar stimuleren de financiering sluitend te maken en als finale afronding van dit project de geplande vleugelstukken te kunnen doen plaatsen. Dat in deze tijd een dergelijk instrument tot stand kwam, is haast een wonder te noemen. Hopelijk kunnen we er nog vele jaren van genieten!

Victor Timmer

Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen heeft als doel de ondersteuning van het in stand houden van het lutherse gebouwencomplex aan de Haddingestraat 23 te Groningen. Donateurs die minimaal € 15,- of meer per jaar bijdragen, ontvangen dit bulletin gratis.

Losse nummers zijn verkrijgbaar voor € 1,50.
Aanmeldingen als donateur zenden aan:

Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen
secretariaat: Haddingestraat 21
9711 KB GRONINGEN

IBAN NL18 INGB 0002 808331
KvK 41011792
website: www.svlk.nl / e-mail: info@svlk.nl

een Nieuwjaarstip!

GREGORIAANSE VESPER ZONDAG 6 JANUARI

HERENSCHOLA
LUTHERS BACH ENSEMBLE

O.L.V.
LUUK DIJKHUIS

TYMEN JAN BRONDA
(BAROK-ORGEL)
TITELOUZE, SCHEIDT & BACH

Colofon

Redactie:

Victor Timmer

Ite Wierenga

Voorpagina:

De lutherse kerk en pastorie in 1874.

Uitgave van de SVLK te Groningen
© 2018 SVLK

MUZIEKDIENTEN IN DE LUTHERSE KERK
SEIZOEN 2018/2019

LUTHERSE KERK GRONINGEN
HADDINGESTRAAT 23

AANVANG: 17.00 UUR
GEEN ENTREE, WEL EEN COLLECTE

WWW.BINNENSTADSKERKEN.NL
WWW.SCHOONHEIDMETEENZIEL.NL